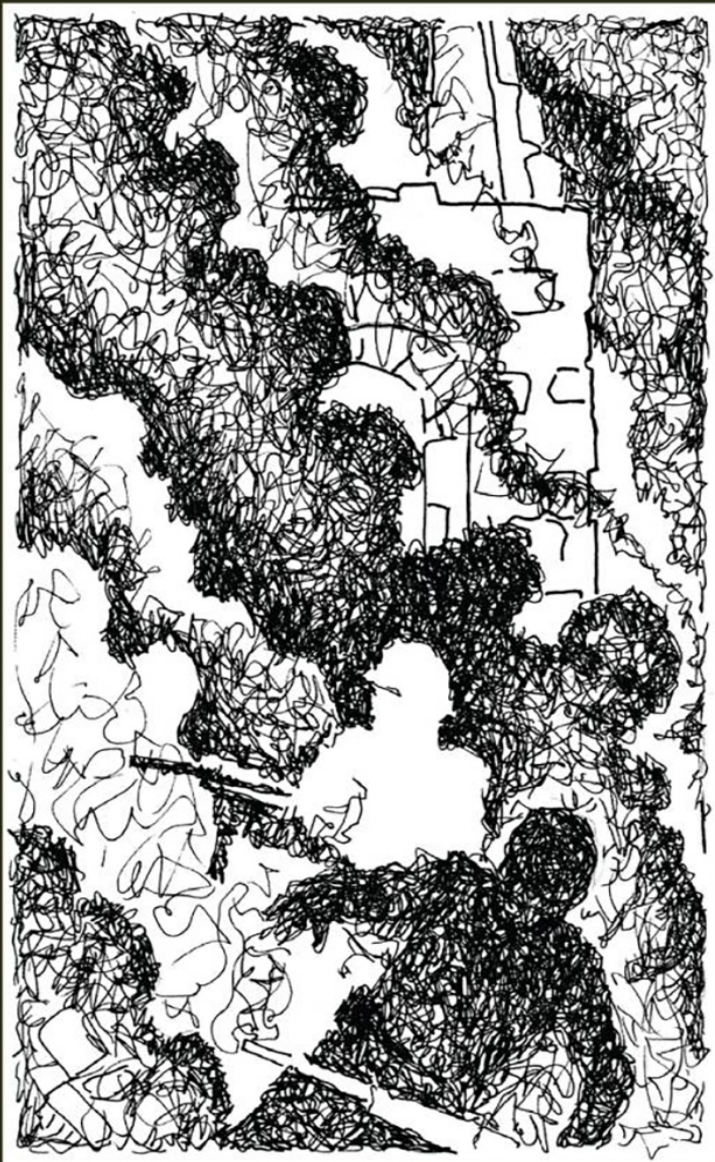

Ранні оповідання

Про книгу

На суботу п'ятнадцятого жовтня припадав день народження Креміна. Уся контора готувалася до цієї урочистості. Бомжі, які ходили по звалищах із мішками для сміття, тепер мали щось спільне з працівниками контори, котрі заради конспірації поєднували ділові поїздки на службових машинах із пошуками подарунків для свого директора...

РАННІ ОПОВІДАННЯ

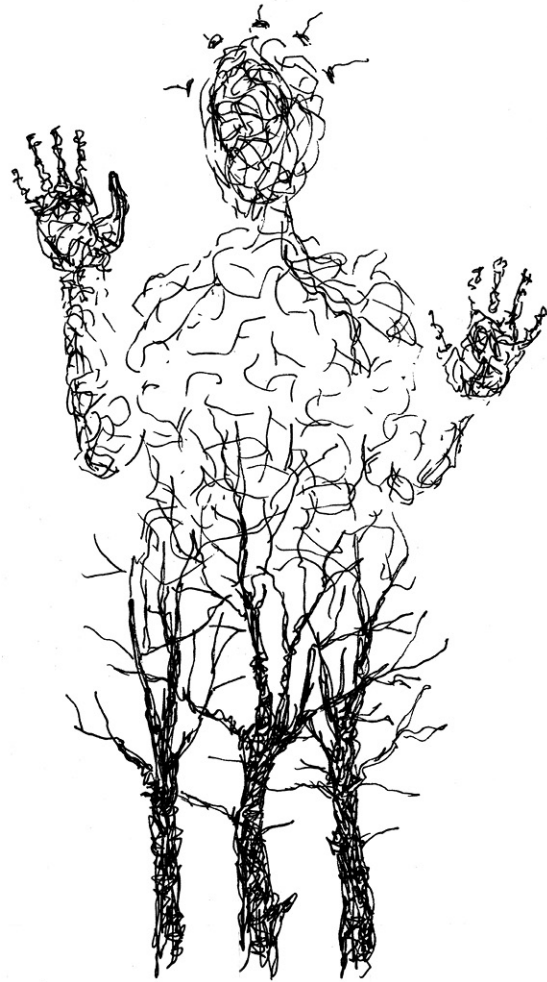
з ілюстраціями Ростислава Крамара
та есеєм Юрія Андруховича

Ранні оповідання

П'ЯТ
И К Н
И Ж Я

Л Е М
О В Е

Лем С.

Ранні оповідання / С. Лем ; пер. з пол. — Тернопіль : Богдан, 2017. —
(Серія «П'ятикнижжя Лемове»).

ISBN 978-966-10-8593-9

Серію «П'ятикнижжя Лемове» засновано 2016 року

Stanisław Lem
Wysoki Zamek.
Szpital Przemienienia.
Człowiek z Marsa.
Opowiadania młodzieńcze.

Wiersze

© Barbara Lem and Tomasz Lem, 2016

www.lem.pl

Книжку видано за підтримки Польського Інституту у Києві

*Îõîðîÿ°òüñÿ çàêîìì îðî àâðîðñüêâ îðàâî. Æîâîâ ÷àñòåîâà çÿîçî àêââîÿ
îâ îîæâ áóðè àîâðâîðâîâ â áóâü-ÿêîî áèâÿÿî ââç àîçâîêó àèâââü.*

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

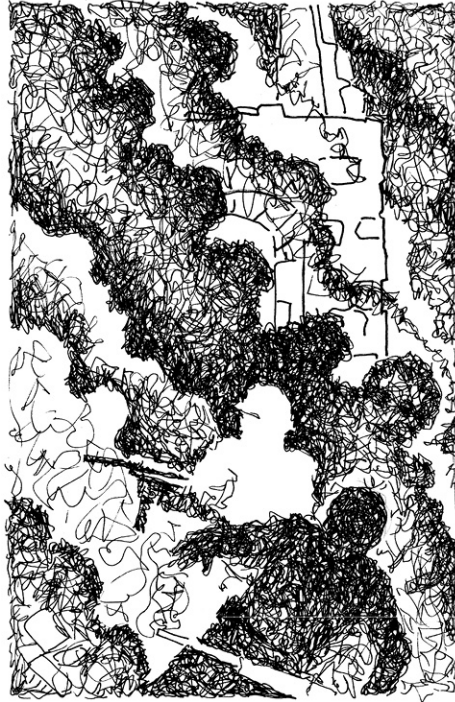
Збут: (0352) 43-00-46, (050) 338-45-20

Книга поштою: (0352) 51-97-97, (067) 350-18-70, (066) 727-17-62
mail@bohdan-books.com

м. Київ: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

РАННІ ОПОВІДАННЯ

ОПЕРАЦІЯ «РАЙНГАРДТ»

На суботу п'ятнадцятого жовтня припадав день народження Креміна. Уся контора готувалася до цієї урочистості. Бомжі, які ходили по звалищах із мішками для сміття, тепер мали щось спільне з працівниками контори, котрі заради конспірації поєднували ділові поїздки на службових машинах із пошуками подарунків для свого директора.

Від сьомої до одинадцятої ранку дружини клерків трудилися, немов кухарки й покоївки, поки їхні чоловіки виносили по сходах через чорний вихід кошики і ящички з провіантом. Не шкодували ні сил, ані коштів, аби зі старого срібла, розенталівської порцеляни, кованих приборів і маси вишуканих страв накрити стіл, що був би приємний для зору так само, як і для споживку. Кілька хвилин на дванадцяту: легкими порухами було розправлено сніжну скатертину, і Кремін у просторому кремівому вбранні, пошитому найкращим у місті кравцем-євреєм, голосно вітався з дорогими гостями. Прийшла родина Грьоне, за кілька хвилин — доктор Вайсколь з дружиною, але господар даремно виглядав Таннхьойзера. Від протягу, що утворився через відчинені двері, над столом танцювали тоненькі вогники свічок, розфарбовані у різні кольори. Спочатку у келихи було розлито Мозель¹, потім пішло французьке — шаблі, бургундське, лакріма крісті піте хаустамі, усе підряд... Гості освоїлись і почали самостійно тягнутися до срібних полумисків, на яких рожевіли шматочки лосося (вони переливалися під світлом, немов і самі були припорошені сріблом) і шинка, загорнута в тюльпанчики з білого сала. Загальний подив викликала лискуча гірка ікри.

— Mensch, echter Kaviar! Woher haben Sie das?² — із заздрістю в голосі запитав Вайсколь, власник великої фірми-перевізника. — Оце євреї постаралися! Треба буде своїм сказати.

Кремін таємничо всміхався, виголений до рожевих, немов поросячих, щічок, і закликав гостей до їжі охриплим трохи більше ніж зазвичай голосом — учора він перевіряв смак горілки.

На стінах їдальні була така квітчаста оббивка, що вона могло спричинити запаморочення в надто чутливої натури. Із блідо-золотого тла вилітали фонтани троянд, гвоздик, бузку та фіалок — уся флора Європи була репрезентована на шовковій оббивці. У кутках кімнати стояли шафки, одна з яких була заповнена виробами зі слонової кістки — цією колекцією колись прославився дядько адвоката Гельдблюма.

Після кількох заходів на тарілках із ковбасою з'явилися перші просвіти. Саме тоді пролунав дзвінок, і Кремін, змушений виконувати роль прислуги (йому зазвичай прислужували євреї, але він не хотів показувати їх гостям), побіг у коридор. Прибув підлеглий Таннхьойзера — гауптштурмфюрер Клопотцек.

«Яка нечемність присилати заступника!» — подумав Кремін, але й далі здавався ошчасливленим приходом дорогого гостя, який після енергійного військового привітання сів до столу. Завбачливо обставившись полумискама, він огортав яйця в майонезі то шинкою, то куснями індички, поміж тим вкладаючи до рота багато кривавого буряку. Незважаючи на те, що швидкістю поїдання Клопотцек уже цілком компенсував своє запізнення, він продовжував їсти, час від часу встаючи, щоб, дотягнувшись, поставити ближче до себе то банку з трюфелями, то французький паштет. Коли хтось подав йому вазочку, що стояла на іншому кінці столу, гість тільки глянув у той бік, із шумом соваючи чоботями під стільцем. При цьому він ні на хвилину не переставав жувати.

Кремін якийсь час дискутував із Грьоне про способи зменшення обсягів розвантаження на вокзалі, зважаючи на довгі простої (бо ж «Alle Räder müssen für den Sieg»³), але розмова швидко перейшла на актуальніші теми. Обидва вони наймали майже самих лише євреїв, а нерентабельний бізнес Грьоне тримався тільки на них, тож він першим звернувся до Клопотцека із запитанням, чи не заплановані нові ліквідації.

Гауптштурмфюрер, саме виколупуючи з масляного торта смажений мигдаль, гостро зиркнув на нього і відчеканив:

— Das ist Kriegsgeheimnis!⁴

Зигфрід хутко розповів якийсь жарт, аби зам'яти цей інцидент, але погідний настрій уже не повернувся. Коли Клопотцек не дивився на

нього, Кремін кидав у його бік яскраво зневажливі погляди. Есесівець уже не міг їсти, тож лише длубався виделкою у начинці шоколадного торта.

Наближалася перша година. Шановне товариство встало, обтрушуючи одяг, жінки щебетали собі, пані Грьоне під час прощання продемонструвала свої золоті зуби, ніби видобуваючи усмішку з футляра. Попрощавшись із гостями, Зигфрід, сопучи, опустився у крісло та з полегшенням розстібнув ґудзик на штанях. Настрій у нього зіпсувався, бо зараз він ще сильніше відчував розлад печінки. Пролунав тихенький стукіт.

— Herein!⁵ — прохрипів Кремін, не повертаючи голови. До кімнати увійшли четверо конторників. На чомусь подібному до нош вони посували до нього величезний гейзер білих марципанів і шоколаду, на верхівці якого в цукровому кошику лежав золотий перстень. Директор по черзі потиснув руку кожному з підлеглих, після чого почалася друга частина прийому. Щоб і далі не псувати собі настрою, він дозволив євреям зняти свої пов'язки. Розенштерн, який приніс індивідуальний подарунок — гральний автомат на цигарки, — саме демонстрував директорові принцип його дії, розповідав анекдоти й тихенько, заразливо сміявся, помічаючи при тім, що шеф наче сам не свій. Інші євреї скромно гризли закуски, пили кутиками вуст і загалом намагались, як звикли у присутності німця, існувати лише в обмеженому до максимуму розумінні цього слова. Мимоволі, зацікавлений перснем, Кремін розламав цукровий кошик і приклав діамант до каратоміра, який носив на ланцюжку. Камінь мав майже чотири карати. Кремін випив багатенько, жарти Розенштерна зробили своє, а перстень завершив почате. Зигфрід розвеселився, частував євреїв, котрі підходили до нього, міцними ляпасами по спині, а добряче підвипивши, він навіть кілька разів штурхнув Розенштерна в бік. Задзвонив телефон. Зигфрід відповів.

— Кремін! Jawohl! Was? Was?! Was?! — кричав він щоразу голосніше і ніби тверезіше. Його потилиця почервоніла.

— So was... Tannhäuser, warum haben Sie mich nicht worher benachrichtigt?! — волав він у слухавку. — Ach was, ich konnte nicht, ich konnte nicht! Was für eine Drecksache!

Відтак Кремін кинув слухавку просто на виделки.

— Herr Direktor... е... etwas Schlimmes?..⁶

Кільканадцять пар очей витріщилися на його спітніле, червоне обличчя, євреї завмерли — хтось із келихом, хтось із канапкою в руці. Кремін витер чоло хусточкою із золотою монограмою.

— Na, ich glaube, — сказав він важко, — die Judenaktion hat eingefangen!⁷

Операція тривала до першої. Штурмбаннфюрер Таннхьойзер був задоволений: кількість голів зростала, як і планували, відсоток самовбивць був невеликим, бо ж такі випадки ускладнювали роботу: треба було їздити забирати трупи, тобто зайвий раз палити бензин. Краще було, коли євреї самі приходили на місце. О третій з вокзалу прибув Клопотцек і доповів, що вже завантажують перший потяг. На шостій бічній колії товарного вокзалу заповнено сорок вагонів. Інші чекають. Таннхьойзер заспокоївся і саме хотів запалити цигарку, коли озвався телефон. Дзвонив комісар Гайн із кримінальної поліції.

Таннхьойзер довгенько не міг второпати і раз у раз перепитував:

— Але як це стосується мене? То ваша справа...

Комісар говорив, що між коліями товарного вокзалу охоронець Bahnschutzu⁸ знайшов труп жінки.

— Quatsch!⁹ Єврейка. Ви хочете розпочати слідство? Не дурійте!

Гайн своєю чергою теж розізлився і почав кричати.

— Дайте ж мені закінчити! Це німкенья! Reichsdeutsche!¹⁰

Таннхьойзер був вражений.

— Що? Як?

Відповідно до припущення комісара, німкенья, труп якої знайшли, була пасажиркою вранішнього потяга з Варшави й випала або її викинули на колію поблизу місця, де завантажували євреїв.

— Я мушу зараз же туди поїхати, щоб розпочати слідство, але вокзал охороняють ваші люди...

— То чого ви хочете?

Комісар знову забулькотів у слухавці: він хотів, аби Таннхьойзер уможливив йому доступ на вокзал.

— Зараз... зараз. Чудово! Туди саме їде мій заступник, гауптштурмфюрер Клопотцек. Клопотцеку, слухай! — Таннхьойзер кількома словами розповів усю історію своєму підлеглому, який стояв за столом.

За десять хвилин під'їхало поліцейське авто, Клопотцек сів.

— А ми що, не їдемо на вокзал? — звернувся він до комісара, який був у цивільному, з невеликою свастикою на відвороті піджака.

— Ні, бо ще маємо забрати нашого доктора.

Перед закладом судової медицини автомобіль зупинився. Комісар вискочив і зник у будинку. Незабаром він повернувся з Веленецьким.

— Доктор Вайс поїхав. Але це не нічого не міняє. Ширмане, їдемо на вокзал!

Автомобіль швидко проминув кілька вулиць і зупинився. У вікно з того боку, де сидів Веленецький, зазирнув шутц-поліцай у шоломі.

— Gut, gut!¹¹ — махнув йому Клопотцек, виходячи з авто з іншого боку.

Він провів за собою обох чоловіків у цивільному, відпихаючи солдатів, які загороджували дорогу. Саме заїжджали чотири вантажівки з євреями. Веленецький намагався не дивитися в їхній бік. Опустивши очі, він помітив у проході між будинками поряд з дорогою, якою вели євреїв, розкидані торби, порожні валізи й пом'яті плащі.

— Де той труп? — Клопотцек звернувся до комісара, який роззирався, стоячи на пальцях.

— Та тут десь має бути мій Bahnschutz... не знаю...

Вони почали просуватися поміж німцями, котрі пильнували, як завантажують євреїв. Найближча колія була порожньою, на другій стояли вагони для худоби, до яких відправляли групи людей. Між перонами та довгим будинком контор і складів бігали спітнілі унтер-офіцери. Нарешті знайшовся охоронець вокзалу. Вони мусили перелізти під вагонами, до яких завантажували євреїв, перейти ще дві колії і вже там, біля семафора, побачили на гравієві щось темне і розплескане, мов великий пакунок.

Це був труп жінки середнього віку. Обличчя в неї не постраждало, але на потилиці зяяла велика рана. Кістка піддалася простому натиску пальців. Веленецький швидко оглянув тіло, комісар тим часом міряв металевим сантиметром відстань від колії та розпитував Bahnschutz'а й начальника, який прибіг невідомо звідки, про подробиці руху потягів. Начальник сказав, що документи жінки лишив у себе, в черговій.

— Не можна чіпати тіло! Чи ви не знаєте елементарних правил?! Скандал! — гнівався комісар. — Складно з цим... Треба забрати труп.

— Найкраще буде відвезти тіло до Закладу, правда ж? — він звернувся до Веленецького, а потім запитав Клопотцека: — Сюди можна заїхати автомобілем?

— Я б не хотів цього. Може, віднести до контори... ні?

— Добре. А там є місце?

Комісар махнув рукою.

— Ну, нехай. Прошу прислати двох людей із ношами. Решту ви зробите у себе, докторе, добре? А зараз ідемо на склад. Я зателефоную, щоби прислали машину.

Пролізши знову під вагонами, вони дісталися до перону, яким саме вели нову групу євреїв. Веленецькому здалося, що всі вони подібні між собою: білі обличчя, замість очей — нерухомі плями. Першою йшла стара жінка у шовковій хустці, не зав'язаній, але притримуваній попід обвислим підборіддям двома руками, ніби від цього щось залежало. Її голова була високо піднята, жінка намагалася триматися рівно, що особливо контрастувало з її товстим, важким тілом. Потім він помітив якесь знайоме обличчя. Доктор напівсвідомо намагався відвести очі, але було запізно. Він упізнав адвоката Гельдблюма, який теж помітив його. Найближчий жандарм на відстані трьох кроків щокілька секунд апатично повторював:

— Шидше, шидше, schneller.

Адвокат, крокуючи скраю групи, наближався до Веленецького, котрий не міг відвести від нього очей. Коли відстань між ними зменшилася до метра, адвокат відкрив уста, ніби хотів щось сказати, але не знайшов слів. Веленецький, якому Клопотцек уже наступав на п'яти, зняв капелюх, ніби кланявся, але більше його не надягнув, так і йшов далі з непокритою головою.

— Was Machen Sie, Doktor? — спитав Клопотцек, який не знав, що Веленецький поляк.

— Es ist mir heiss geworden¹², — відповів психолог з якоюсь особливою інтонацією у голосі, дивлячись йому в очі.

— Він що, хоче мене образити? — здивувався Клопотцек, але тут помітив, що в кутку під парканом шутц-поліцай бере щось у низької єврейки, і з криком підскочив туди.

Комісар із Веленецьким увійшли до контори. Це була довга велика зала, поділена низькою перегородкою на дві частини: у лівій — віконця клерків, за якими зараз нікого не було. Їхні столи було зсунуто на центр зали, і тепер вони утворювали щось на кшталт шлюзу з вузьким проходом, через який почергово без зупинок проходили євреї.

Там сиділо кілька німців, які курили цигарки і перевіряли документи. Підлога навколо була рожевою від картонних дозволів, які падали їм до ніг, утворюючи шурхотливі гірки. З невеликих віконечок, розміщених високо у стінах, лилося мутне світло, що збиралося кількома зеленкуватими відблисками на шоломах тих, хто вказував євреям дорогу до столів. Було чути короткі запитання, хлопання картонок, час від часу лунали голосніші слова, глухі окрики, уривчасті зітхання, подібні до стогону, а коли Веленецький прислухався, то відчув, як дихання того, хто очікував на свою долю в глибині натовпу, відображає все, що відбувається біля столу. Комісар став біля стінного телефону, коли до зали увійшов Клопотцек.

— So eine Geschichte! — почав він, але роззирнувшись, підняв брови: — Einen Moment! — він попросив вибачення у доктора і комісара, пройшов до столів і, нахилившись над спинами німців, котрі сиділи та приймали документи, запитав голосним шепотом: — Was soll das bedeuten? Was ist das?¹³

Йому відповіли впівголоса. Цей додатковий відбір у залі не був передбачений планом, його організував у телефонному режимі Таннхьойзер на прохання Креміна, Грьоне та кількох інших знайомих, щоб урятувати частину їхніх людей. Клопотцек, з яким Таннхьойзер ніколи не ділився гостинцями, не на жарт розгнівався.

— Das ist verboten!

Він кричав, що вони лише затягують роботу — відбір уже було проведено в пунктах збору.

— Alle sofort in die Waggonen! Alle! Alle! Los!

Шутц-поліцаї піднялися з-за столу.

— Aber Sturmbannführer Tannhäuser...

— Hier befehle ich!¹⁴

Він знав, що йому дістанеться від шефа, але все закінчиться лише криком, бо слушність зараз була таки на його боці. А як же буде

гніватися Кремін, той негідник, який подав йому на прощання два пальці, а Грьоне... Тепер вони зрозуміють, до кого треба звертатися в таких справах...

Комісар з'єднався телефоном із кількома залізничними станціями.

— Нечувана річ! — звернувся він до Клопотцека, вішаючи слухавку. — І яка ж паскудна до того! У Зборові був контроль документів. Та жінка їхала у вагоні «nur für Deutsche»¹⁵ з якимось офіцером СС... Може, то він викинув її на колію?..

— Що?! Що?! — закричав вражено Клопотцек. Його зіниці звузилися від гніву. — Що ви таке говорите?! Офіцер СС, який викинув жінку на колію?! Як ви смієте?!

У гаражі робота тривала у звичному темпі. Вільк зварював перекладини, що мали підтримувати розширену раму нової вантажівки. У глибині затемнених захисних скелець зварювання виглядало як зірка, що ритмічно пульсувала вдалині. Обидві руки хлопця — ліва, яка тримала дріт, і права з горілкою — рухалися за кілька сантиметрів від зірки з різною частотою. Прискаючи снопами іскор, рідке залізо заливало стики, а полум'я задувало його в найменші щілини. Коли Вільк піднявся над рамою, що досі диміла, з'явився Полякевич із дванадцятикілограмовим молотком і кількома ударами розламав усі перекладини. Спайки були перепалені.

— Так я вас учив?!

Добряче вилаявшись, пан Тадеуш послав хлопця за дротом для зварювання, а сам пішов до канцелярії покурити. На подвір'ї пролунали гуркіт двигуна й гупання дощок: до головної зали вокзалу в'їжджав Марцінов на вантажному Fiat'і. Заходячи у двері канцелярії, шофер вдарився головою об низький одвірок, чого з ним ніколи раніше не траплялося. Вільк підбіг до нього.

— Ну? Що там?

Він знав, що Марцінов був біля гетто, бо саме там містилися склади лахміття, яке він возив на вокзал.

У шофера було зморщене, сердите обличчя.

— Погано там... Усіх забрали...

Вільк хотів запитати ще щось, але замовк, бо підійшов Полякевич.

— Більше поїздок не буде?

— Я зробив два рейси. Вокзал оточено.

— Євреїв вивозять?

— Вивозять... На моїх очах підстрелили хлопця, котрий хотів забрати дитину в єврейки, — раптом сказав Марцінов.

— Як це?

— Отак! Їх везли на трамвайній платформі. Вона тримала малу дитину, а коли вагон звільнився, то якийсь хлопець на тротуарі підійшов і показує отак руками, — Марцінов зробив запрошувальний жест.

— Віддала?

— Віддала. А шутц з автівки стрільнув.

— І що, убив хлопця?

— Не знаю, я поїхав далі. Купа народу туди кинулась, а німець почав палити в повітря.

Задзвонив телефон. Полякевич поволі підійшов, перевалюючись з ноги на ногу, й притиснув слухавку до вуха. А потім закрив її рукою і звернувся до Марцінова:

— Просять вас.

Марцінов ступив до телефону. Якийсь час слухав мовчки, затягнувшись цигаркою, а потім промовив у видихнутий через ніс і рот дим:

— Добре, буду.

Поклавши слухавку, він подивився на чоловіків.

— Пане Тадеуше, я їду. І... Вілька з собою візьму. Невдовзі повернемося, хвилин за п'ятнадцять.

Полякевич ні про що не питав, але на його фізіономії був такий вираз очікування, що Марцінов додав:

— Ми на сортувальню. Вулиця перекрита, але службову машину пропустять. Я вивезу їх під ганчір'ям.

— Євреїв? — Тадеуш набрав у легені повітря і видав: — Можуть на рівному місці убити. Смертна кара.

— Смертна кара? — протягнув Марцінов та відчинив двері. — Каролю, готуй кобилку!

Мотор загуркотів у закритій залі вокзалу. Вільк заскочив на високі сіддці, Марцінов підтягнувся за ним нагору, до кабіни, і машина, виплюнувши темну хмарину сивих газів, зі стукотом покотилася

дерев'яним покриттям на подвір'я. Полякевич, ставши у дверях, довго дивився вслід автомобілю, врешті почухав голову й кинув углиб зали:

— Я йду в контору. Повернуся за годинку.

І пішов до шинку на розі.

Після розставання з Веленецьким Стефан передумав і не пішов додому — боявся, що батько почне розпитувати його про плани, про Долянця, а він нічого ще не вирішив і не знав. Постановив, що найкраще буде прийти додому ввечері, щоби, привітавшись, одразу піти до ліжка. Дві години він провів у знайомого з університету, а оскільки той мешкав на іншому кінці міста, то Стефан прийшов додому лиш за п'ятнадцять хвилин до комендантської години. Він застав наглухо зачинені двері. Після того, як хлопець довго погупав у двері, сторож сказав йому, що батько поїхав на два дні. Такого він не передбачав й ображений і злий вийшов надвір. Спочатку хотів бігти до діда, матиного батька, але було вже запізно. Тож помчав до найближчого вокзалу і провів ніч у залі очікування третього класу. Прокинувся він на твердій лавці, розбитий, у пом'ятому пальті, голодний та лихий. Із Долянцем він домовився на першу годину, тож мав ще достатньо часу. У кнайпі на розі він поснідав — їжа була така сама мізерна, як і минулого дня — та зі ще гіршим настроєм пішов вештатися містом і читати афіші, поки погляди прохожих довкола не нагадали йому, що нині суботній полудень, а він був брудним і неголеним. Він хотів піти до перукаря, але два такі заклади, на які натрапив Стефан, були зачинені. Він почав підозрювати, чи сьогодні, бува, не якесь церковне свято. Врешті звернувся до якоїсь родини, котра поважно крокувала вулицею: мати тягнула за руку одну дитину, а біля ніг батька плуталася інша, менша.

— Щиро перепрошую вас, — мовив Стефан, знімаючи капелюха. — Чи не знаєте ви, де тут є відчинена перукарня?

Чоловік кинув на нього сонний погляд, раптом мов протверезівши. Він нічого не відповів. Подружжя поволі пройшло далі, тягнучи за собою галасливих дітей. Жінка, відвертаючи голову, ковзнула по ньому риб'ячим поглядом. Стефан лишився з капелюхом у руках, потім надягнув його, знизав плечима і пішов собі далі. У кінці вулиці блиснули шоломи, долинув крик. Він знав: хапають євреїв. Якийсь

вимазаний фарбами хлопець із відром і пензлями закричав йому просто в обличчя:

— Чоловіче, тікай! Вони там, за рогом!

— Але ж... але ж я не... — пробелькотів Стефан, розгублений і водночас наляканий.

Німці вийшли на вулицю. За ними повільно рухалася здорова крита автівка.

Хлопець пхнув Стефана:

— Утікай же, ради бога!

Тшинецький був такий ошелешений, що пригнувся й поспішними кроками рушив у протилежний бік. Він обійшов квартал і опинився на головній вулиці, недалеко від того місця, про яке він домовився з Долянцем. Пошуки потрібного будинку зайняли у нього якийсь час, бо та кам'яниця була захована за довжелезним парканом. Стефан увійшов на подвір'я. Через двері величезного сараю проблискували блакитні вогники. Він пішов туди і став на порозі, з дедалі більшим зацікавленням вдивляючись у темне нутро кімнати. Йому здавалося, що перед ним постала модель Всесвіту. Посеред темряви світилося Сонце — пошарпана племениста куля. Навколо кружляла розжарена червона планета, трохи далі маячили інші, а над ними жовтіло кілька нерухомих зірок. Коли очі звикли до темряви, він помітив, що Сонце є лише полум'ям ацетиленової горілки, планета — залізним колом, яке несе працівник, а решта небесних тіл — похиленими головами інших робітників. Зірки були лише звичайними лампами розжарювання. Він відступив на крок, прочитав на табличці напис «Rohstofffassung»¹⁶ і розвернувся. На Долянця він мусив чекати ще добрі п'ятнадцять хвилин, тож за цей час міг встигнути поголитися. Стефан помітив димок під парканом, там сиділо троє хлопців, найстаршому було років, може, чотирнадцять. Цей блондин із ляльковою зовнішністю наказував, а двоє інших клали у вогонь безформно обстругані полінця.

— Los, Krzysztof, lis, Teoś, los, sznell!¹⁷ — верещав блондин.

Стефан вирішив запитати в них про перукарню. Він наблизився, а хлопці затихли.

— Що ти робиш, дитино? — запитав Стефан, дослідницьким поглядом обдивляючись наймолодшого.

Той підморгнув блондинові, який почав поволі підніматися.

— У що ви граєтесь? — Стефан спробував удачі в середнього хлопця. Той хвильку витріщався на нього, потім раптом покосився, закопилів губи, повертаючись ліворуч, і щосили затиснув ніс пальцями — це називалося «робити єврея».

— Ти, шмаркачу! — злісно заволав Стефан, коли найстарший шикнув у його бік: «Шт!»

— Шт! Шт! — як луна, озвалися молодші. Стефан, уже добряче розгніваний, кинувся у бік блондина, але той вивернувся з-під його рук, а решта досі продовжували своє:

— Шт! Шт! Шт!

— Де ти загубив пов'язку? — тоненьким, штучним писклявим голосом закричав наймолодший.

Стефан тільки зараз усе зрозумів. Він онімів, коли ті кинулися на нього.

— А дідько з вами!

Він повернувся й рушив до вхідної брами, коли почув гуркіт автомобіля, що наближався. Німецька вантажівка з будкою саме повертала, а не маючи достатньо місця, авто взяло ближче до брами. Між дерев'яними палями показався сіро-зелений передок.

За спиною Стефана піднявся дикий вереск:

— Брехун! Жид! Юда! Юда тікає! Юда-а-а!

На землю зі східців зіскочив шутц-поліцай — високий, засмаглий до бронзи — і одним рухом перегородив йому дорогу.

— Ausweis!¹⁸

— Юда! Юда! Юда! — малі танцювали й аж підскакували на подвір'ї, доведені до справжнього божевілля. З гаража поволі виходили робітники й, затуляючи очі руками, дивилися. Поліцай переглянув папери Стефана, обдарував його холодним поглядом і скривив губи в іронічній посмішці.

— Tsch-netz-ky! Ha, ha, eine schönen Namen hast du sir ausgesucht!

— Wa... was?¹⁹

— So sieht ein Arzt aus? Du jüdischer Hund!

Стефан схопився за щоку, по якій його щойно вдарив німець.

Напівпритомний, він ще пручався і кричав:

— Sie habed kein Recht!.. Ich bin Arier... maine Papiere!!

— Hier sind deine Papiere²⁰, — флегматично відповів німець і поклав кенкарту²¹ Стефана до внутрішньої кишені мундира.

— Du bist kein Juda, was? Sehr schön!²²

В авто його схопив інший поліцай і запхнув у тісний натовп людей.

Машина виїхала на вулицю, худий шарфюрер СС підійшов ззаду й запитав:

— Wieviel haben wir jetzt?

— Zwoundvierzig Leute.

— Figuren, — виправив есесівець. — So... na, genug. Wir fahren «nach Hause»²³.

Коли автомобіль рушив, із протилежного боку приїхав вантажний Fiat — це Марцінов і Вільк поверталися з гетто.

Стефан увесь аж кипів: він кілька разів намагався говорити, захищатись, аж поки не отримав прикладом в груди. Авто підстрибувало на вибоїнах. На Ткацькій машина зупинилася перед великим кутовим будинком Schutzpolizei²⁴. Стефан, котрого грубо пхнули, зіскочив на землю і побіг разом з іншими по коридору, який утворили шутц-поліцаї. Останньої хвилі він кинув оком убік і помітив вулицю, кам'яний, освітлений сонцем тротуар, дерева і пару, яка спроквола прогулювалася.

— Ісусе! — крикнув він і отримав по обличчю.

Було кілька хвилин на шосту, коли він опинився у натовпі, що заповнювало усе подвір'я Schutzpolizei. Навколо нього вирувало море голів і запалених очей. У повітрі лунали плач і крики дітей. Через браму безупинно заходили нові євреї. Вони закривали голови від ударів і постійно пхалися, аби лише втонути у натовпі, чия гігантська величина обіцяла хвилинний притулок і захист.

Площу оточував кордон з єврейських міліціантів у чудернацько пошитих псевдоанглійських блейзерах із різнокольорових тканин. Час від часу лунала німецька команда, тоді вони починали тиснути на натовп. Тильні ряди євреїв сиділи на витоптаній уцент траві. Над площею постійно лунали якісь голосіння, що раз у раз доходили до глухого протяжного крику. Міліціанти намагалися пробиратися до його джерела, але безуспішно, тож вони били дерев'яними палицями тих, до кого могли дотягнутися. За парканом постійно крутилися поліцаї,

але, незважаючи на це, кілька підлітків усе-таки добігали до шпарин між дошками, пропонуючи отруту в конвертиках. Одна доза ціаніду калію могла звалити велетня. Однак євреї були недовірливі: найчастіше у конвертах була проста мелена крейда.

— Пане, пане, може, у вас є трохи води?! — пролунало за спиною Стефана. — Моя дружина зомліла... пане!

— Відчепися! — почав Тшинецький розгнівано, але слова завмерли в нього на вустах. Він остовпів, побачивши обличчя того чоловіка. Його вкривав плаский, червоний павук — кров із розсіченого чола потічками засихала на бровах, шкіра здерта, де-не-де виблискувало м'ясо.

Стефан не хотів стояти коло нього, йому здавалося, що така замучена людина притягує смерть. Він пропхався в інший бік, ближче до німецьких шоломів, ступаючи по ногах, ліктями упираючись у суцільну масу тіл та просуваючись уперед то боком, то знову спиною, аж поки не потрапив до більш-менш просторого місця. Він почув, як хтось із чудовою дикцією говорив польською.

— У вас, пане докторе, остання нагода переконати мене й викласти засади своєї теорії безсмертя...

— Це не моя теорія, — почав той, кого назвали доктором, — сивий, худий чоловік з орлиним носом. Раптом він поглянув на обличчя Стефана й упівголоса запитав: — А, пане колего, ви теж тут?.. Як приємно... тобто прикро...

Потім він замовк і, наблизившись до обличчя Стефана, пошепки запитав:

— На бога, що ви тут робите?! Ви ж не єврей!

Стефан упізнав його. Це був асистент професора Гузіцького, у якого він колись проходив практику на інтернатурі. Його осяяв промінь надії: ця людина могла б засвідчити, що він — не єврей!

— Мене піймали... ідіотська помилка... чи ви... чи... може... — почав він, але затнувся, бо це б звучало жахливо. Він мимоволі мусив поводитися в рамках етикету, який не передбачав подібних зустрічей.

— Залиште цю свою делікатність, — пробурчав доктор, який ніколи не послуговувався добрими манерами. — Ви, певно, хочете, щоб я вам допоміг. І не треба запевняти мене, що це не так! Зараз я повернуся, —

сказав він до свого співрозмовника, кучерявого брюнета з темними, красивими очима. — Зачекай, Соло.

Тягнувши Стефана вбік, доктор узяв його під руку й прошепотів на вухо:

— Зараз пошукаємо поліцая... о, там стоїть один...

— А що... що збираєтеся робити ви? — видушив із себе Стефан, бо не міг викресати ні крихти зацікавлення про долю людини, яка збиралася його врятувати.

— Я? О, я цілком за-стра-хо-ва-ний! Та-а-ак...

— Це чудово!

— Так. У мене така доза морфіну, якої вистачило б на двох старих биків, — із захватом сказав лікар. — Тож скоро з'єднаюся з нірваною... Ви, мабуть, знаєте, що останнім часом я був джайністом²⁵... не пхайся, ідіоте, нас і так усіх дідько забере! — кинув він якомусь худорлявому суб'єктові, який тремтливими руками хапав людей навколо.

— Однак не раджу вам надто на мене покладатися, — знову звернувся лікар до Стефана. — Такі випадки засвідчень трапляються, ви ж розумієте?..

— Такі? — спитав Стефан. У голові в нього досі паморочилося від постійного просування в нервовому, галасливому натовпі.

— Батьки часом говорять, що їхні діти це насправді не їхні діти, а арійці... щоб захистити їх... ну, ви розумієте? Німці не надто на це ведуться.

— А... але ж...

— О, ось ми й дійшли до нашого поліцая, — сказав доктор і, знявши кашкета, звернувся до здорового, розчервонілого німця, який пальцем стирав піт, що зібрався на виголеній шкірі над верхньою губою.

— Herr Schupo, entschuldigen Sie bitte...²⁶

Після обіду Плювак вийшов з дому. У коридорі він наспівував українську народну пісеньку: «Чорні брови підмалюю, ну та я, ну та я! Чорнявого поцілую, ну та я, ну та я...», але на сходах замовк. Пізня осінь була на диво гарною: блакитне небо, дерева, що шурхотять, мов старі книги... однак він не мав змоги розглядати красу природи, коли по вулиці проходило стільки дівчат... стільки дівчат...

Вони марширували по троє чи по п'ятеро, займаючи всю ширину тротуарів. Тулились одна до одної, вистукували ладненькими чобітками, смоктали сливки, які діставали з паперових торбинок, і мокрими від соку губами усміхалися до перехожих. Навіть з-за спини їхній сміх жалив і дражнив, як легкі доторки волосків кропиви.

Небо було ясным, але над землею уже збиралася темрява, коли він помітив самотню, дуже гарненьку дівчину. Вона йшла саме перед ним, Плювак підлаштувався до ритму її кроків і відчув піднесення, ніби в такий спосіб міг раптом вдертись у її особистий світ.

— Як би так підійти... — промимрив він і прискорив крок. Та раптом він здивовано здригнувся: це була його колишня учениця, єврейка.

Дівчина відсахнулася, помітивши чоловіка, який зазірав їй в обличчя. На тлі блідої шкіри світилися темні, налякані очі. Сутінки стирали кольори й розмивали предмети, що були трохи далі, але тим виразнішим виглядало все близько. Її обличчя світилося мов білим фосфором.

— А... а, це ви, пане професоре?

— Не бійтеся.

Він узяв її під руку, хоча вона трохи опиралася.

— Ви не носите пов'язки? — він понизив голос до шепоту. — Чому? Це дуже небезпечно...

Плювак розпитував її, чим вона займається, як її батьки, говорив так розважливо й тепло, що вона розповіла йому все. Батька забрали сьогодні вранці... її теж, але вона втекла з автомобіля. Німець стріляв... вона повернулася до гетто, одяглася в найкращу сукню й перебралася на арійський бік.

— Кажуть, що я... несхожа. Пане професоре, як ви гадаєте?..

Вона заглядала в його обличчя, але в цьому жесті не було ні сліду кокетства... лише смертельний страх.

— Ну так... так... але що ви тепер робитимете?

— Не знаю... так, ходжу собі... може, до ночі операція закінчиться і...

— Така самотня дівчина — це підозріло! Гм... ризик... — він ніби втаємничував її у свої думки: — Але так шкода... ви були такою прекрасною ученицею...

— Пане професоре?.. — вона зітхнула. Відчувала якийсь шанс і мимовільно притулилася ліктем до його руки.

Серце в нього забилося швидше й ніби важче. Він облизав губи.
— Будь що буде... переночуєте в мене.

У черговій сидів Клопотцек, настрої якого невпинно псувався від самого обіду. Спочатку Таннхьойзер влаштував йому справжній скандал за вивезених євреїв Креміна. Ну хоч приємно було дивитись, як він біснувався, як лупив батогом об стіл, гніваючись, що втратить обіцяного хабара. Але потім усе перестало бути веселим. Привезені з навчання резервісти з Гранатової поліції підвели, й Уммер, котрий керував операцією в місті, вимагав підкріплення: схоже, там було справді гаряче, бо він постійно телефонував із гауптвахти. Клопотцек чув тріск карабінних пострілів, що линув зі слухавки.

— Woher soll ich die Leute nehmen?!²⁷ — закричав він. Велике діло, досить того, що Уммер відкараскався від фронту! Там стріляють у відповідь...

Тільки-но він прорідив свій «резерв» і послав взвод до міста, як телефон задзеленчав знову.

Кількадесят євреїв повалили тин і, продершись крізь слабенький кордон, утекли вбхід через річку на цвинтар. Поліцаї стріляли: були убиті та поранені.

— О, Sapperlot!! — прокричав Клопотцек, скидаючи половину паперів, і так влупив кулаком по столу, що фольксдойче Фіндер, який уже звик до норову свого шефа, заскавучав за своїм столом. — Wie kann ich mit solchen Idioten arbeiten?!²⁸

Незабаром телефон задзвонив знову: лейтенант Крігель із гестапо очистив в'язницю на Дембіцького і прагнув долучити в'язнів до єврейського потяга.

— Ausgescholen! Ich habe keine Lastwagen mehr! — кричав Клопотцек, але врешті дав упросити себе й позичив дві вантажівки.

— Was für eine Bande hab ich, o, du Himmelarsch! — кинувся він на есесівця, котрий приніс йому звіт. Гніваючись, він непогано імітував Таннхьойзера, якого зараз заміняв. Клопотцек намагався дістати з пачки цигарку, але в ній було порожньо.

— Du, Finfer, gib mir eine Zigarette.

Телефон тихенько задзеленчав, Клопотцек гнівно зиркнув на нього.

— Na, na, du Vieh, schweig doch...²⁹

Стефан дістався до кімнати чергувань о шостій: цим дивом він завдячував доброзичливості сержанта Генненберґа. Товстий унтер-офіцер терпляче вислухав історію, що розказав доктор, якого Стефан постійно перебивав, після чого зажадав грошей: Стефан мав при собі тільки двісті злотих.

— Was, du hast kein Geld? Na, dann bist du wirklich kein Jude, — добродушно промовив цілком переконаний Генненберґ. Стефан гадав, що його зараз відпустять, але сержант швидко напоумив його. — Так не можна, — пояснював він по-доброму, — у нас порядок. Ми всі відповідаємо за кількість голів... від рядового до самого Группенфюрера. Ja, ja, so ist das³⁰.

Він відвів Стефана до Клопотцека і доповів, про що йдеться. Тшинецький став біля дверей.

— Soo... Sie sind also kein Jude³¹, — мовив Клопотцек, міряючи його побіжним поглядом. Він був у цьому вправним: тремтливі очні яблука, щетина, ніс... єврей, нема про що говорити. «Але нехай почне балакати, потім я його копну, — думав собі Клопотцек, — або... чого я буду старатися для бидла... нехай з ним пограється Фіндер. А Генненберґа я провчу, щоб не вірив кожній казочці!»

Клопотцек оглянув папери, які Тшинецький мав зараз при собі: паспорт, реєстрація в Нечавах, дозвіл від Лікарської палати...

— Die Kennkarte hat dir ein Schupo genommen? Ja, ja. Natürlich. Ich glaube dir. Ja! Finder, fangen Sie an³², — звернувся він до фольксдойча, брюнета з рухливими, як синя гусінь, губами. Той поволі піднявся з-за столу.

— Будь ласка, прочитайте «Вірую»...

Стефан машинально почав читати слова молитви.

— Непогано... непогано, — похвалив Фіндер. — Und jetzt die Schwanzvisite, — перейшов він на німецьку.

— Was?³³ — не зрозумів Стефан, але Генненберґ, який стояв у нього за спиною, все йому чітко пояснив. Стефан почав із готовністю розстібати штани, коли двері відчинились і, наче бомба, у кімнату влетів Кремін.

— Mensch, was haben Si emir gemacht! — почав він, а потім тихіше додав: — Wo ist der Tannhäser?³⁴

— Heitla! — сказав Клопотцек, поправляючи ремінь штанів. Починалася забавка. — Herr Strumbannführer ist abwesend. Ich vertrete ihn. Was wollen Sie, bitte, Herr Direktor? Weg mit ihm³⁵, — звернувся він до Генненберґа, який випхав Стефана за двері.

Коли вийшли, Тшинецький почав пояснювати німцеві, що той повинен його відпустити, але він відповів:

— Ich kann es leider nicht tun, mein Herr...

— Sie haben ja die Papiere gesehen und... alles.

— Ja, aber einen formellen Befehl hat mir der Herr Haupt-sturmführer nicht gegeben, — пояснював йому Генненберґ. Це був настільки ліберальний німець, що з ним можна було сперечатися по п'ятнадцять хвилин.

Урешті Стефан повернувся на подвір'я і ледь не розплакався зі злості, коли сержант втішив його:

— Na, na, warten Sie noch ein bisserl...³⁶

Стоячи біля стіни, Тшинецький собі думав: «Ті “добрі” німці ще гірші... мене через це бидло вб'ють...»

Раптом стрій біля брами розступився і зробив рух — в'їхав другий, важкий автомобіль Вермахту. Клопотцек вибіг на ганок. З авто вийшов групенфюрер Ляй, низький, стрункий, з довгим обличчям, немов зі статуї Торака³⁷, провів по натовпу блідо-блакитним поглядом і мовив до Клопотцека, за яким сопів запиханий Кремін:

— Vein junge, Machen Sie das schnell... mit einem preussischen Schnitt, was? — і піднявши палець, додав з делікатною домішкою іронії, яку міг собі дозволити: — Denn alle Räder müssen rollen für den Sieg!

— Zu Befehl, Herr Gruppenführer!³⁸

Ляй піднявся й зупинився на передостанній сходинці, дивлячись, як поліцаї вправно запихають євреїв до вантажівок, що заїжджали на подвір'я задом. Іноді він робив маленький рух рукою. Стефан вилетів з натовпу й опинився за крок від нього.

— Herr General, ich bin ein Ar...³⁹

— Weg mit dem!⁴⁰ — легко й весело крикнув Ляй. Стефан блискавично пролетів через п'ять міцних рук, зробив перекид і впав на дошки, що смерділи гниллю. Він відчув їхній солоний огидний смак.

Коли автомобіль рушив, його раптом охопив спокій.

— Кінець... але ж такий ідіотський... — подумав він. Його думки розбігались, як дощові черв'яки під лопатою.

Біля вокзалу вони потрапили в затор. Важкі дизельні автомобілі з брезентом, відкинутим назад, на ребра кузова, повертали, продовжуючи ричати у тій штовханині, в якій, ніби черепахи, посеред голих голів пропливали німецькі шоломи. Вантажівка, в котрій везли Стефана, затрималася перед брамою. Після короткого маневру отвір платформи поєднався з отвором у строю поліцаїв, і за мить євреї вже тиснулися між вокзальними будинками. Вздовж залізної сітки, що відгороджувала постійні перони, стояли солдати СД, а в самих проходах панувала жахлива штовханина, бо всі пхалися, намагаючись уникнути ударів.

— Los! Uhren, Ringe, Goldsachen abgeben, alles abgeben, los!⁴¹

Веснянкуватий Шарфюрер зовсім охрип, бо кричав він так, починаючи з четвертої години.

По обидва боки проходу стояли величезні дерев'яні бочки, до яких треба було, проходячи повз, скидати золото й валюту.

— Du, und du, und du, weiter, wieter, шидше, los!⁴²

За брамою давка була трохи менша, люди віялоподібно розходилися до вагонів.

У центрі перону на багажному візку стояв механік з Heereskraftpark і виловлював своїх.

— Wer arbeitet in НКР? Du? Du? Wer ist von НКР?!⁴³ — кричав він, щохвилини витираючи чоло великою білою хусткою. Він постійно пітнів, бо був дуже товстим.

— Wo arbeitest du? Wo arbeitest du?

Язик у нього заплітався.

— Ich bin kein Ju... — пробелькотів Стефан пересохлими губами.

— Weg!⁴⁴

Стефан пробрався у всепоглинаючий потік людей, що плинув до перевалочної платформи. З усіх боків його оточували згорблені хребти й голови, втиснуті в плечі. За півметра від бетону зяяли чорні отвори вагонів для худоби... Той вагон, до якого він заліз, був уже майже повним, але до нього далі штовхалися й дряпалися нові люди.

Німці напірали на натовп ззаду, криками й биттям доводячи до того, що люди дерлися по тілах і спинах інших, аби якнайшвидше втекти від

ударів прикладів.

Коли його везли в автомобілі, перехиленому набік, у загальній мішанині тіл, які стогнали й ридали, Стефан думав, що їх зараз розстріляють, і це не здавалося йому аж таким страшним; але тепер, коли він спостерігав, як великі двері на коліщатках з пекельним скреготом поволі зачинялись і в темряві лунали глухі удари молотків, він затремтів, його почало нудити.

Думки Стефана зараз нагадували фотографії, в них миготіло кілька кадрів водночас: «це гірше, ніж смерть», «як довго я ще буду так мучитись» і врешті: «добре, що я не народився євреєм, бо це жахливо»...

Потяг простояв майже всю ніч, вагон сповнився задухою, стоконами, гарчанням та белькотінням. Люди рвалися до щілин, що зяяли зверху і через які тонесенькими потічками пробивалося повітря. Інші відривали їх, і в темряві починалися затяті бійки. Хтось регулярно, через кожні кілька хвилин, кричав, що його дружина помирає. Час від часу раптову тишу розривав крик із сусіднього вагона — крик глухий, мов із могили.

Стефан завмер між тісно спресованих тіл, чи то висячи, чи то стоячи. Врешті ця людська маса, яка становила собою нутрощі відлитого з темряви вагона, здригнулася — потяг рушив.

Їхали довго. Над головами світилися щілини — спочатку сірим, потім блідо-рожевим. Потяг молотив колесами, інколи сповільнювався, потім зупинявся посеред поля, як стверджували ті, хто тулився до не надто добре забитих вікон. Годину потому Стефан, починаючи поволі розрізняти нечіткі обриси облич над і під собою, спитав:

— А куди ми їдемо?

Йому ніхто не відповів. Він повторив запитання.

— А, maszygiener!⁴⁵ — простогнав хтось поряд. Там біліла довга сива борода.

Потяг знову зупинився. Спереду почулося протяжне виття локомотива, потім їхній вагон голосно дзвякнувся об попередній. Вони ледаче котилися в зворотному напрямку. Маневрування тривало довго. Стефан моментами втрачав чутливість у руках та ногах, йому здавалося, що він вростає у величезний шмат напівздохлого м'яса,

який заповнював собою увесь простір. Потім почувся звук буферів, який блискавичною хвилиною пронісся через вагон. Зупинилися.

Перед Стефаном заворушилася величезна гаряча маса, об яку він огидно й боляче терся щокною. Хтось упав, стало трохи просторіше. Він кинувся вперед і прилип до вікна. Світало: над великими тихими полями нерухомо пломеніла зоря. Якщо до цього Стефан перебував у стані тупого остовпіння, як людина, котра до знемоги вдивляється у блискучу точку, то зараз він немов ожив і роззирнувся. Цей гігантський обшир, що дихав вітром і шумом далеких дерев, ще темний під примарною синявою, різонув, немов ножем. Хтось знизу шарпав його за ногу, якісь руки штовхали в спину — він чув ці удари і викликаний ними біль, перемішаний з радістю, бо це видавалося йому життям. Життям було пульсування крові в очманілій голові та її смак на вустах. Його тіло кричало в мовчанні, прагнуло й далі переживати кожне страждання, кожну муку. Перший світанковий подих вітру просочувався в щілини між дошками і куйовдив йому волосся на спітнілому чолі. Він відчув, що природа, яка подарувала йому цю блаженну мить, з такою самою байдужістю поглине й те місиво, на яке він перетвориться... Жах, якого він ще ніколи не відчував, раптом захопив його зсередини. Він відсахнувся від щілини, розпачливо застогнавши.

Здалеку чулися команди. Незабаром нерівним, поспішним стуком озвалися молотки. Євреї перешіптувалися, чуючи стукіт, що постійно наближався, хтось спазматично заривав, а потім знову запала тиша.

Молотки стукотіли щоразу ближче і ближче. Потім двері їхнього вагона загуркотіли, як потворний барабан, заскреготіли засуви, коліщатка озвалися протяжним писком, і вглиб ринуло біле денне світло, що різало очі.

— Raus! Raus! Raus!⁴⁶

Стефан, мружачись і прикриваючись руками, злетів на землю, отримав батоном по потилиці та плечах, скрутився від болю й, не видавивши із себе ані звуку, побіг наздоганяти інших. Вітер палив легені, дурманячи не гірше від алкоголю. Останній вагон упирався в перегородку з ліхтарем. Тут закінчувався тунель. Десять далеко попереду білим пульсуючим гейзером сопів локомотив.

Натовп топтався і пхався, соваючись по довгій вулиці посеред жорстких чорно-зелених стін живоплоту. Пробігаючи повз, Стефан помітив, що вони були з ялиці, до якої для густоти було прив'язано дротами гілки інших дерев, уже висохлих, рудих, із голками, що постійно осипалися.

У повітрі, яке було таким холодним, що подих зависав у ньому хмаринкою, чувся якийсь незрозумілий запах. Якщо зосередити на ньому увагу, то він неначе зникав, щоб за мить знову повернутися, ще нав'язливіше. Цей запах пробуджував нудоту.

Біля кінця живоплоту розляглася пласка територія, оточена кільканадцятьма бараками. Удалині виднілися темні пасма заростів кущів посеред сіруватого туману. З-за найбільшого барака стирчало щось на кшталт великого баштового крана чи мостової дуги. Група євреїв у звичайному пошарпаному одязі (увагу привертав їхній переважно високий зріст), без знаків чи пов'язок, котили посеред жовтої, вичищеної стежки двоколісні возики. Неподалік вартової будки на високій тринозі зі збитих дерев'яних паль стояв на клумбі великий емальований вазон із пальмою. Її листя, вкрите вранішнім інеєм, звисало довгою гривою. Під пальмою стояло троє німців. Найвищий із них, у клейончастому блискучому плащі, тримав руки в кишенях. Від його обличчя грали відблиски — він носив окуляри.

— Stillgestanden!⁴⁷ — крикнув німець. Запанувала тиша, в якій лиш і далі поволі дихав собі локомотив, мов напівздохлий звір.

В окулярах німця відбивалася пурпурова зоря.

— Sie sind in einem Arbeitslager! Wer anständig arbeiten wird, dem passiert nichts. Jetzt werden sie ins Bad gehen dann in die Baracken. Jeder bekommt eine Bluse, eine Hose, 350 Gramm Brot und zwomal täglich Suppe. Und jetzt macht, das es schnell geht!⁴⁸

Натовп вибухнув радісним гомоном. Чулися крики команд. Ті, хто стояв далі, почали знімати із себе одяг, десятки силуетів заметушилися в поспіху, площею пробігла хвиля всеохопного руху, аж поки все навкруги не побіліло від маси оголених тіл. Стефан стягнув свій піджак і штани, від нервової напруги відриваючи гудзики. Перед ним тремтливими руками роздягалася молода жінка, в котрої довгі чорні коси постійно заплутувалися в сукні, яку вона намагалася зняти через голову. Її соски були майже синіми, за нею вже стояв високий голий

старий з бочкувато-спухлим тілом і худими, мов щіпки, руками, які він незграбно склав на причинному місці. До нього тулився маленький хлопчик. Скрізь миготіли бліді, зеленкуваті, темні від щетини обличчя.

— Шви-идше! Weiber nach rechts! Loos!!⁴⁹

Німці навалилися на них, відділяючи жінок. Пролунало кілька писків, тіла перемішалися, потім немов з-під землі виріс довгий ряд людей у чорних мундирах, які погнали голих жінок до барака на цегляних стовпах, посвистуючи на бігу батогами. Чоловіків скерували до брами в сірому паркані заввишки три метри. З метушнею і бурмотінням вони заповнили невелике квадратне подвір'я, огорожене з усіх боків дошками. Його східною стіною слугував плаский будинок із сірого бетону, над рубероїдним дахом був ще один, із залізної сітки, повішаної на канатах та покритої зеленню. Нижче на стіні було намальовано фарбою великий напис:

BADE-UND INHALATIONSRAUME⁵⁰

Розміщені тут-таки, під дахом, вузькі, подібні до щілин вікна мали молочні шибки. Голі люди піднімалися сходами до широко відчинених залізних дверей. Вони інстинктивно піднімали ноги, бо бетон був морозним. Стефан ішов поміж худих голих хребтів. Перед відчиненою стулкою дверей стояв високий німець у чоботях з халявами, в накинутому на плечі клейончастому плащі. Він намагався запалити цигарку, але запальничка лише тріщала, не даючи вогника. Опинившись за три кроки від нього, Стефан раптом відділився від натовпу. Голий, він зупинився перед німцем, говорячи незвично повільно, виразно й рішуче, що сталася помилка, що він арієць, що його знають багато людей, у тому числі німців, що це лише жахливий збіг обставин...

Німець зробив такий рух ліктем, ніби хотів його відіпхнути, але стримався, побоявшись, що загубить гвинтик, який притримує камінчик запальнички. Майструючи щось над нею, він мимоволі слухав. Тшинецький закінчив. Німець поглянув на нього, ніби дивуючись, що це голе створіння ще й розмовляє. Серце Стефана гупало з такою силою, що у нього тремтіли ребра. Із першої ж спроби запальничка приснула вогнем. Німець смачно затагнувся.

— Was du nicht sagst? Du bist kein Jude, was?⁵¹ — спитав він.

Стефан повторював свою історію, говорив, звідки він, як його звать, що його схопили помилково, що його знають...

— Gut, gut! — сказав німець, ховаючи запальничку. — Aber wie soll ich dir glauben? Längst du nicht?⁵²

Чуючи за спиною безупинний м'який шурхіт босих ніг, що ступали на бетонне покриття, Стефан притиснув руки до грудей.

— Ich gebe Ihnen mein Ehrenwort!

— So! — німець випустив дим і, струшуючи попіл пальцем, поважно протягнув: — Bist du ein Jude, so hast du keine Ehre, bist du aber keiner, dann hast du die Ehre. Na na, was sagst du dazu?⁵³

Він бавився. Утім ззаду, за ними, відбувалося щось несамовите. Ніхто не озивався — може, тільки дихання стало трохи голоснішим: хтось плакав, постійні крики «los! los! шидше!» стали чути частіше. Натовпом прокотилася хвиля нерозуміння. І раптом усі збагнули. Вони здригнулись і на мить завмерли. Підбігло кілька чорних, почали колоти багнетами. Пролунало жахливе скавучання. Стефан не смів обернутися чи поглянути вбік. Він стояв за три метри від натовпу. Тепер вони мали вирішувати щодо його життя чи смерті. Він відчував це усією шкірою, усім тілом.

Один із чорних наставив на нього багнет, вістря блиснуло у нього перед очима.

— Den nicht!⁵⁴

Німець із цигаркою інстинктивно витягнув руку і відвернув удар. Наступної миті натовп, стікаючи кров'ю і виючи, рушив далі. З холодних камер, усередині яких виднілися квадратні бетонні стовпи, долинав дедалі голосніший, низький, горловий лемент. Есесівець гидливо відкинув цигарку і почухав потилицю. Він спідлоба глянув на Стефана, ніби гадаючи, повернув голову вбік, але подвір'я було вже порожнім, лише чорні гарячково метушилися біля входу, зачиняючи герметичні двері. Довелося б їх знову відчиняти, вносити метушню...

— Komm!⁵⁵ — сказав він. Розвернувшись на підборах, він пішов попереду. Стефан, голий, крок за кроком йшов за ним. Вони прямували до дерев'яного барака з малесенькими віконцями. Дах, покритий оцинкованою бляхою, горів на сонці, як ртуть. Есесівець дістав з кишені ключ і носком чобота відчинив збиті з дошок двері лише настільки, щоби Стефан міг протиснутися всередину.

— Warte hier⁵⁶.

Стефан затримався на порозі, хотів щось сказати, але його енергійно пхнули в спину двері, що саме зачинялися. Він наосліп ступив два кроки вперед, намагаючись повернути рівновагу, боляче об щось ударився, потім намацав дошку, другу, якісь дерев'яні східці, що можна ледь було розгледіти в напівмороці. Він бездумно піднявся — далі біліла кинута плазом довга дошка. Зліз із дощок, але ноги раптом погрузли в чомусь м'якому, без дна. Він хотів повернутися на дошки, але не міг. По коліна застряв у набухлій масі, яка поволі якось огидно розступалася під ногами. За хвилю він випростався, не сміючи поворухнутись, а очі потихеньку призвичаювалися до розпорошеного мутного світла. Він стояв високо, майже під дахом. Втягнув повітря, що було трохи теплішим, аніж надворі, воно виявилось насиченим слабким, однак нав'язливим ароматом — засолодким, але майже благосним, який, проте, залишав у горлі неприємний гіркуватий присмак. Стефан загрузав усе глибше, уже до половини стегон він стирчав у цій податливій, лоскотливій для шкіри масі, від якої струменіли ледь відчутне тепло і цей запах, що стискав горло...

Раптом він побачив... рвонувся назад, ледь не впав. Це було волосся... людське, жіноче волосся — темна, кудлата маса, яка сповнювала барак до половини стіни. Він інстинктивно підняв руки, щоб не торкатися його, застогнав і ледь не задихнувся. У слабкому світлі, що лилося згори, волоссяна поверхня переливалася то тут, то там. Щоб не дивитися на неї, він підняв погляд на запилені шибки вікон, коли знадвору долинув далекий, хоровий крик.

— Що... що... — невиразно пробелькотів він, відчуваючи власні уста як дві скалки, що ледь рухалися. Цей крик був пронизливим, довгим, далеким, щоразу вищим, а голоси обривалися в ньому, як ниточки, — а він усе стояв, втупившись у квадрат неба вгорі. Там, у квадратній віконній рамі, поволі пропливала оповита чистою блакиттю ясно-холодна біла хмаринка.

1949

¹ Мозель — німецьке вино рислінг з регіону Мозель.

² «Оце так, справжня ікра! Звідки це у вас?» [фрагменти, написані німецькою мовою, польською переклав Пйотр Буковський].

³ Дослівно з німецької: «Усі колеса мають крутитися заради перемоги». Це — гасло військової пропаганди гітлерівської Німеччини.

⁴ «Це військова таємниця!» (нім.).

⁵ «Прошу!» (нім.).

⁶ «Так. Що? Що?! Що?!! <...>

Що ж таке... Таннхьойзере, чому ви не сказали мені про це раніше?! <...> Але як же, я не міг!
Що ж за огидна справа! <...>

Пане директоре... чи... чи сталося щось погане?..» (нім.).

⁷ «Ну... як я гадаю <...> розпочалося вивезення євреїв» [дослівно операція, предметом якої є євреї] (нім.).

⁸ Служба охорони колії (нім.).

⁹ «Сміття!» (нім.).

¹⁰ «Німкєня з Райху!» (нім.).

¹¹ «Добре, добре!» (нім.).

¹² «Що ви робите, докторе? <...>

— Мені стало спекотно» (нім.).

¹³ «Оце так історія! <...> Хвилиночку! <...> Що це має означати! Що це?» (нім.).

¹⁴ «Це заборонено! <...>

— Усі зараз же до вагонів! Усі! Усі! Негайно! <...>

— Але Штурмбаннфюрер Таннхьойзер...

— Тут накази віддаю я!» (нім.).

¹⁵ Вагон «тільки для німців» (нім.).

¹⁶ Пункт збору матеріалів (нім.).

¹⁷ «Давай, Кшиштофе, давай, Теосою, нумо, швидше, швидше!» (перекручено, польсько-німецькою).

¹⁸ «Документи!» (нім.).

¹⁹ «Тши-нец-кі! Ха-ха, гарне прізвище собі придумав!

— Що... що?» (нім.).

²⁰ «Оце так виглядає лікар?! Ти, жидівська суко! <...>

— Ви не маєте права! Я арієць... мої документи!!

— Тут твої документи» (нім.).

²¹ Кенкарта (нім. Kennkarte, пол. Karta Rozpoznawcza, Kennkarte) — розпізнавальна карта, основний документ, що засвідчував особу під час Третього рейху, вперше впроваджений у липні 1938 року.

²² «Не єврей, еге? Дуже добре» (нім.).

²³ «Скільки у нас тепер?

— Сорок дві людини.

— Фігури. <...> Так... ну то вистачить. Їдемо «додому» (нім.).

²⁴ Охоронна поліція (нім. Schutzpolizei), що виконувала звичайні поліцейські завдання в містах та великих населених пунктах у часи Третього рейху.

²⁵ Джайніст — послідовник джайнізму (санскр. જૈન, від санскр. જીન — «переможець»), релігійно-філософського вчення, що виникло в Індії, в основі якого лежить віра в низку перероджень, а нірвана тут — це досягнення душою вічного блаженства, у якому прибічники бачать сенс людського існування.

²⁶ «Пане поліцаю, я дуже перепрошую...» (нім.).

- ²⁷ «Звідки я повинен взяти вам людей?!» (нім.).
- ²⁸ «А, чорт забирай! <...> Як можна працювати з такими ідіотами?!» (нім.).
- ²⁹ «Неможливо! У мене немає вантажівок! <...>
— Що ж у мене тут за стадо, дідько б його побрав! <...>
— Ти, Фіндере, дай-но мені цигарку! <...>
— Гей, гей, скотино, замовкни!» (нім.).
- ³⁰ «Що, не маєш грошей? Ну то точно вірю, що ти не єврей. <...> Так, так... так воно є» (нім.).
- ³¹ «Та-ак... то ви кажете, що не єврей?» (нім.).
- ³² «Кенкарту в тебе забрав шутц-поліцай, так? Так, так, звісно. Я вірю тобі. Так! Фіндере, починайте» (нім.).
- ³³ «А тепер інспекція пеніса.
— Що?» (нім.).
- ³⁴ «Чоловіче, що ви мені нарobili! <...> Де Таннхьойзер?» (нім.).
- ³⁵ «Пан Штурмбаннфюрер відсутній. Я його заміню. Чого ви хотіли, пане директоре? Геть його» (нім.).
- ³⁶ «На жаль, я не можу цього зробити, мій пане...
— Але ж ви самі бачили ті папери... і все це...
— Так, але я не отримав формального наказу від пана гауптштурмфюрера. <...>
— Ну, ну... зачекайте ще трохи...» (нім.).
- ³⁷ Йозеф Торак (нім. Josef Thorak, 1889–1952) — австрійсько-німецький скульптор.
- ³⁸ «Упорайся швидко, мій хлопче... пруський розділ, еге ж? <...> Бо всі колеса мають крутитися заради перемоги!
— Як накажете, пане группенфюрер» (нім.).
- ³⁹ «Пане генерале, я ар...» (нім.).
- ⁴⁰ «Заберіть його!» (нім.).
- ⁴¹ «Далі! Віддавати годинники, персні, золото, все віддавати! Ну!» (нім.).
- ⁴² «Ти, і ти, і ти, наступний, наступний <...> давайте!» (нім.).
- ⁴³ «Хто працює в НКР? [НКР — майстерня моторизованого обладнання армії] Ти? Ти? Хто з НКР?» (нім.).
- ⁴⁴ «Де ти працюєш? Де ти працюєш?
— Я не євр...
— Геть!» (нім.).
- ⁴⁵ Дурненький (пер. з іврити за В. Язневичем).
- ⁴⁶ «Виходити! Виходити! Виходити!» (нім.).
- ⁴⁷ «Струнко!» (нім.).
- ⁴⁸ «Ви перебуваєте в трудовому таборі! Хто буде добре працювати, з тим нічого не станеться! Зараз ви підете до лазні, потім до бараків. Кожний із вас отримає сорочку, штани, 350 грамів хліба та суп двічі на день. А зараз поспішайте!» (нім.).
- ⁴⁹ «Жінки праворуч! Швидше!» (нім.).
- ⁵⁰ Приміщення для купання та інгаляцій (нім.).
- ⁵¹ «Що ти кажеш! Ти не єврей, еге ж?» (нім.).
- ⁵² «Гаразд, гаразд. <...> Але як я маю тобі вірити? Чи ти не брешеш?» (нім.).
- ⁵³ «Даю Вам моє слово честі!
— Ага! <...> Якщо ти єврей, то в тебе немає честі. Якщо ти не єврей, то вона в тебе є. Ну-ну, що ти на це?» (нім.).

54 «Цього ні!» (нім.).

55 «Ходімо!» (нім.).

56 «Чекай тут» (нім.).

«ФАУ» НАД ЛОНДОНОМ

До травня 1944 року я працював у Відділі винаходів та удосконалень при Міністерстві війни. Невтаємниченим моя робота могла б видатися нечувано цікавою та захопливою: на нашу адресу надходили тисячі листів зі всієї Англії та найвіддаленіших колоній, а їхні відправники були переконані, що таке втручання неодмінно приведе Корону до перемоги. Насправді ж усе це було до біса одноманітним, і якби не те, що ці матеріали містили різні сміховинки, я б знуdivся у своєму бюро до смерті. Тож переглядаючи гори списаного паперу найрізноманітніших кольорів та форматів, де на аркушиках не надто зграбні руки накреслили контури якоїсь дивної зброї, я не раз ледь стримував сміх.

Якийсь фермер радив використовувати величезні «консервні ножі» для розрізання танків. Адвокатський канцелярист з Австралії пропонував укріпити внутрішню поверхню танків «стиснутим панциром». Іще хтось прагнув, аби наші агенти в Німеччині замордували всіх гітлерівців найвищих чинів — тоді «з війною буде покінчено». Деякі думки так глибоко укорінювалися в головах утомлених п'ятирічною війною людей, що зрештою потрапляли на сторінки преси: так вплив проект скидання у кратер Везувію такої величезної бомби, «щоб викликаний нею землетрус змусив німців відступити». Однак гірше було тоді, коли такими винаходами займалися високопоставлені особи. Здобутки їхньої «геніальності» доходили до нас іншим шляхом, «згори», і тоді уся діяльність нашого бюро зводилася до найбільш відповідної та делікатної форми вмовляння, що не завжди було простим завданням. Так, наприклад, один із членів парламенту вважав, що найкращим засобом перевезення, який уможливить транспортування штурмової армії на континент, стануть гігантські уламки льоду, порожнисті всередині. Спеціальні одиниці флоту мали б буксирувати цих троянських коней до берега. Почалися навіть масштабні експерименти — боюсь, що коли б не завзяття одного з членів штабу, який замість титулів був

наділений здоровим глуздом, у тій історії «замороженої армії» потонула б кругленька сума фунтів стерлінгів.

Гадаю, я лишив по собі непогані спогади, коли мене перевели до Спеціального відділу, який хоч і був організований у рамках Міністерства війни, проте не підпорядковувався йому безпосередньо. Він займався дослідженням «таємної зброї», якою хвалилися німці.

Це був відділ, куди прагнули потрапити всі, тож я вирішив протриматися тут до самого кінця війни. Це рішення я прийняв особливо охоче, бо до цього моя робота часто перетворювалася на якийсь нонсенс: усі наші інституції працюють на засадах найвищої ввічливості, тож нерідко треба було чемно відповідати на дуже дурні листи. Чимало людей надсилали запитання, відповіді на які ми мали б шукати з використанням здібностей ясновидіння, щоб, наприклад, назвати точну дату закінчення війни чи вторгнення. Багато запитань було також щодо «страшної зброї гунів», коли подібна інформація просочувалася до газет під натиском нейтральної преси, яку відповідним чином підохочували гітлерівські засланці.

Перші дні я провів за постійним переглядом папок, із вмістом яких мусив хоча б поверхово ознайомитися.

Мої попередники не пропустили нічого, щоб у дев'ятикімнатному архіві зібрати всі факти, відомості, плітки й байки про найфантастичніші засоби знищення — німецькі *Vergeltungswaffen*⁵⁷. Якби хоча б одна десята з цих даних була правдою, Англія абсолютно точно полягла б у руїнах і попелі. Мій шеф, якому на стіл потрапляли всі без винятку звіти, вважав, що немає такої брехні, яка б не могла стати злочасною правдою. На стіні його кімнати були записані слова Людендорфа⁵⁸, сказані у німецькому генеральному штабі 1917 року на тему танків. Цей німецький стратег припустився фатальної помилки, назвавши транспорт на гусеницях безглуздим залякуванням. Тому майор Клівер займався всім сам, позначаючи різнокольоровими олівцями нотатки, якими я мав займатися.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте,
будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ